Приятель мій Іван Хуторний,— він таки і з рідні мені приходиться, хоч і далекої,— набув собі пдааторік хутір та й зазиває, мене до себе в гостину.

"Приїзди та й приїзди! Хутір мій,— пише він щу мене^— стоїть, щоб ти побачив. Не хутір, а просто рай; і садок, і млинок, і ставок, і гай, і степ, і гори, і долини... А до того ні пана, ні підпанка, ні посмітника. (Посмітники— се полі-ціанти; офіціальна назва їх "урядники", а народ продражнив їх "посмітниками"). Нікого, нікого нема, крім мене, та самого чистого народу, все козаки!.. Навіть ні жида, ні шинку нема".

Улітку сього року, випало так, що і в мене діла ніякого: порадився спершу з жінкою, далі з Опанасом.

— Як ти, Опанасе, чи їхать, чи ні?

— Авжеж їхать; чого тут смалиться. Роботи ніякої; а що треба — хіба я сам не догледжу? їдьте, провітритесь, та ще й дітей малих візьміть з собою...

Послухав, поїхав...

Приїхали, вже темно було; люде повечеряли. Дві доньки мої так потомились за день в дорозі, що швидше в перину, і їсти нічого не схотіли. На другий день ми собі з Іванам щз протягаємся, а дітвора вже скрізь оббігала: і в саду, і в городі, і в пастівнику, і біля ставка, та все до дядини (Іванової сестри):

— Що отеє таке, дядииочко? А се що?

— Се гарбузи.

— А се що?

— Се кавуни ростуть.

— Які кавуни? Оті великі, смачні да солодкі? Чом же вони такі малесенькі у вас?

— Ще не виросли.

—

— А се що? А се що?

Набігались, аж попріли, та тоді в хату до нас: одна тягне окривало з Івана, друга з мене.

— Тату! Дядьку! Годі спать! Вставайте! Ми вже з тьотею усюди були, все бачили, а ви все рутитесь... Тьотя казала пообливать вас холодною водою,— да з сим словом справді за питунець з водою. Мусили ми повставати.

— Десь у вас ні стиду, ні сорому нема! Люде от-от обідатимуть, а вони ще й очей не попротирали! От засоні! — шуткує сестра Настя, усаджуючи нас за сніданок.

Поснідали, вийшли на рундук, сіли, смокчемо люльки.

— Пече? — процідив до мене Іван.

— Допікає-таки! Дивись, чи не на дощ воно так жарить.

— Може!.. Барометр посунувся на "дощ"... а воно б дощу й не треба.

— Як не треба! — вмішується Настя.— Квасоля пожовкла.

— Що квасоля! Квасолі твоєї лисий не візьме, а сіно в покосах... нехай би дав догребти да в копиці зложить, тоді хоч і спорсне трохи, дак байдуже... Сьогодні гребуть?

— Гребуть...

— Толочане чи за спаші?

— За спаші... 4

— А ти ж їх почастувала, Насте?

— Іще б пак ні! Думаєш, без тебе дак ніхто й не знає вже, як з людьми треба поводитися. По дві чарки вже піднесла: в обід по третій, на полудень по четвертій, да за вечерю по дві,— от і буде.

— Буде! Буде... А догребуть сьогодні?

— Навряд...

— То се ти, Іване, за спаш береш? — питаю я.

— А ти ж як думав? Дарувати? Ні, зроду не можна. Колись і я гадав, що за спаші не слід брать, а треба по-сусідськи дарувати, а як приїхав торік сюди да як сів господарювати,— побачив, що сього не можна: се дурниця. Почалось з того: займуть, було, телицю в житі або лошицю в овсі — прийде хазяїн; я його гарненько висповідаю, що у нього такий недогляд, поганьблю його, попрошу удруге не пускати скотину в чужий хліб і віддам... Що ж, ти думаєш, вийшло з сього? Як почали — сьогодні дві телиці в гречці, завтра — чотири в просі, позавтрому — десятеро в сочевиці... Погано; а соромно якось брати за спаш, не по-сусідськи,

думаю, буде... да таки і випаси у моїх сусідів не вельми великі, хоча й не малі. Що ж його діяти? От я зазвав самого старшого з громади діда, усадив його, почастував, і давай його благати: і се йому, і те, і п'яте, і десяте: вас, кажу йому, діду, послухають,— вговоріть їх, щоб не пускали товару в чужий хліб. А він мені на се: "Даремна річ, пане! Шкода й починати, не послухають. Самі ви, пане, вино-ваті..." Я аж на місці не всидів: "Яка така моя вина?" — питаю.

— Така вина, що свого добра не вмієте берегти!.. Де таки се видано, щоб за спаш нічого не брати?! Сього в нас зроду-звіку не було!.. Ми ж от — громадяне, свої люде,—

— а попадеш в спаші,— викупись... Інакше не молена! Чуже треба шанувати... Воно й без спашу не можна: раз на раз не встережешся; інколи й рад би догледіти, да не зуздриш, коли вона й смикне... А все ж — чи умисне чи неумисне нашкодив, а прощать не можна! Ні вовік не можна... Ви думали, як лучче, по-божому, а воно вийшло не так: люде зараз запримітили, що ви, не во гнів вам сказати, хазяїн такий собі... слабенький, не вмієте свого берегти... От вони уші й розвісили... Самі, пане, виноваті...

— Дак виходить, що треба брати за спаш?

— А то ж як? Звісно, треба, тільки по-божому, по-людськи, не грабуючи, не позиваючи... особливо — не судячись... цур їм, тим судам! У суді* час тільки збавиш, а так по^усідськи: нашкодив — плати!

— А як хто не схоче платити, що тоді?

— Сього не може бути; у нас сього зроду-звіку не було! Чоловік свою вину знає: нашкодив — нема що й казати, ублаготвори! Се вже і бог велів... не за нас се стало, не за нас і перестане... Буває, що нічим заплатить, ну, тоді — відроби... Тільки по-божому, по-людськи, щоб не сутяжно було, не через верх, а так, щоб припадало і до шкоди, і до

вини... Аби ступила скотина в хліб, аби смикнула яку жменю — день відробітку або коповик (50 коп.) —се по-божому, А по тій чортовій таксі, та ще по суду... щоб його ніхто добрий не діждав судитись да возитись з отими судами!..

Послухав я діда і зараз з весни й оповістив, що не прощатиму спашів. Зараз вдесятеро поменшало... а попаду в спаші, зараз — одроби.

— Що ж люде? Не лають тебе?

— Де тобі! Дякують! І великих спашів нема... Воно, коли хоч праЬду сказати, з отсих відробітків задля мене тільки й користі, що спашів менше; а щодо роботи, дак нанять — менше стане: не почастувати не можна, а начнеш частувати, дак і вичастуєш горілки більше, ніж заплатив би за день. Ну, правда, і те, що за гроші ні зроду так чисто і так жваво не робитимуть. Ось ходім лишень подивитись.

— Ходім.

Ідемо поуз тютюнові плантації.

— Тривай! — каже Іван.— Завернім на тютюн, я тобі покажу: от тютюн, дак тютюн; ти чи й бачив коли такого! У чоловіка росту, а лист — широченний, хоч стіл застилай; да тонесенький такий — настоящий турецький. Насіння з Бол-гарщини добув... Степан Ніс 1 — лікар, може, знаєш його?..

— Добре знаю.

— Дак от він, бач, забрався лікарювати у болгарів,— дома, бач, тісно... ну і переслав мені насіння! Та вже й насіння!.. Спасибіг йому! Гляну на тютюн, аж дух радіє! Дивись, дивись який! Аж гуде! А листя, листя! От тільки не розберу, чи се персічан, чи пахунець... Ти тямиш що в тютюні?

— Коли палю цигарку або люльку, дак тямлю, а так — байдуже...

— Ну, дак тобі нічого й показувати, все одно, що сліпому малюнки!.. — З сим словом мій Іван присів і нагнувся до куща тютюну.— Ба, ба, ба! Отеє так! Що ж отеє таке? Дивись, дивись-бо сюди... глянь! Отеє так!.. Бачиш?

Я глянув: на кущі тютюну лазила велика сила якихсь зеленуватих, під барву тютюну, малесеньких козявочок.

— Що воно таке? — допитувався у мене Іван.— Ой, ой! Он і на другому, і на третьому! Так і обсипали! А он, он! — Іван перебігав від куща до куща.— Он поточили листя, наче решето, і он цілу сталку попід'їдали. Отеє так! Тро-хи-ме! Тро-хи-ме! — гукнув Іван несподівано для мене і з такою силою, що я аж здригнув.

— Кого ти гукаєш?

— Нікого, як тютюнника... Трохиме!.. Тро-о-о-хи-и-ме!.. Не чутно й не видно. Певно, в клуні крутиться, десь в засторонку.

Мої діти, почувши дядьків крик, побігли з двору і бігли до нас.

— Верніться, діти, верніться, голуб'ятка, в двір, там знайдіть чи самі, чи хто вам знайде діда Трохима: нехай одним духом сюди йде!

Діти побігли; Іван ходив рядками тютюну: тільки й чутно було що: "Отеє так! Отеє так! Ось і тут, і тут! Отеє такий догляд! Пропав! Увесь пропав!" Показався і Трохим: справді заспаний.

— Обходив ти сьогодні тютюн? — питає Іван.

— Аякже, обходив. 9

— І не брешеш?

— От святий хрест!

— І нічого не примітив?

— Що ж там примічати? Тютюн, як тютюн.

— А се що? Дивись, дивись! Бачиш! — Іван гаряче тикав пальцем, вказуючи на гнізда козявок,— Бачиш? Що воно? — Трохим придивився.

— Що ж, нічого... козявки...

— Як нічого? — аж скрикнув Іван.— Хіба не бачиш, якої шкоди накоїли! І звідкіль вони взялись?

— Звісно, од бога... всяка тварь од бога... а шкода є... шкода, що й казати, велика... І коли воно, кляте, успіло стільки нашкодить? Уранці обходив, нічого не було...

— Да ну-бо, діду! — перебив його Іван.— Хоч не бреши: дивись — інде листя посохло вже, хіба се можна так швидко! Лучче калси: що робить?

Дід засоромився і, понуро дивлячись, одповів:

— Нічого не робить...

— Нехай, по-твоєму, увесь тютюн попід'їдає.

— Усього не попід'їдає... А коли що, дак кликніть попа...

— А піп що поможе?

— Вичитає, помолиться...

— Ти ж кажеш: ся козявка від бога?

— А вже не від чорта...

— Дак коли від бога, дак і піп нічого не вдіє.

— Не попа, дак ворожбита позовіть, нехай заговорить! Іван аж пирснув зо сміху.

— От ви смієтесь,— сказав образливо дід,— а позаторік у Шаповала отак само було: напала козявка на тютюн, привезли ворожбита, він положив у питунчик жару, посипав чогось на жар, обкурив по рядкам, заговорив, немов рукою зняло: уся козявка передохла.

Іван перестав сміятися і з цікавістю спитав у діда, чим курив ворожбит?

— Про те не знаю, не питав, та хоч би й спитав, дак хіба він скаже? — відповів дід.— Та те куряво — пуста річ, то він так, аби очі відвести; уся сила в заговорі.

— Де той ворожбит живе? — спитав Іван. Дід відповів. Іван глянув на мене, ніби питаючи, що я гадаю? Я всміхнувся:

— От коли б ми з тобою знали зоологію да ентомологію, дак би й не посилали за ворожками,— промовив він до мене.— А то, бач, вчилися праву, а довелось господарство править... І не тямимо нічого... козявка від бога... попа на неї треба або воролску...— Іван докірливо хитав головою...

— Може б, ліпше було, паничу, не займать козявки,— сказав дід.— Тепер вона наїлась, сидить собі в одному місці, а то як розворушимо її да розлізеться по всій плантації,— більшої шкоди коли б не добуть...

— Да ти ж сам радиш до ворожки.

— Я не раджу, тільки так кажу. Добре, як заговорить, а як часом ні? Може, се й не така козявка, як була в Шаповала... По-моєму, нехай вже отсі рядки їсть...

— А поївши отсі, далі нехай лізе?.. Ах ти голово!..

— Воля ваша! Про мене... а я так сужу: козявка, як і чоловік; коли він сидить на своєму місці, ніхто його не тривожить, не голодний він, дак який його враг понесе шкодить?..

— Говори!

— Так по-моєму... а проте... воля ваша, ваше добро, як знаєте... А я знов-таки гадаю: і чоловік, і звір, і козявка — коли голодні, дак і зліші, і більше шкодять...

— Нехай, мабуть, привезе ворожбита; нехай покурить; побачимо, чим він куритиме, то й собі знатимемо,— обернувся до мене Іван.

— Без заговору, паничу, куряво не поможе!.. Тут сила не в куряві... молитву чоловік знає,— говорив дід, ідучи слідом за нами до гребців. Пройшли гоней двоє мовчки: по виду видно було, що козявки і тютюн не дають Іванові спокою.

— Там і в житах у нас не все благополучно,— промовив наче нехотя дід Трохим.

Іван зупинився і спитав:

— Спаш?

— Ні, не спаш! Коли б спаш, то ще б байдуже,— відказав дід.

— Та що ж там таке? Може, вилягло жито?

— Ні, не вилягло! Чого йому вилягати? У людей і густіше буває, та не вилягає.

— Ну, дак що ж там? Кажи вже швидше!

— Там таке, що хто його знає, як і казати; може, нехай вже токовий скаже.

Іван аж розсердився та до мене:

— Бачиш, що за народ? От і живи з ними, і хазяйнуй! Ти, діду, не чоловік, а просто варивода! Коли почав, дак кінчай. Що там неблагополучного в житах? Жук? Муха? Чи що?

— Од жука бог милував, і мухи не чутно... Та се, пани-ченьку, не моє діло, а токового.

— Тьфу! От чоловік! Кажи що там? — сердячись, крикнув Іван.

— Там... бодай його й не казати! Там завертку якась зла душа завернула...

— І тільки? — Іван розреготався.

— Мало хіба сього! — відповів дід понуро.

— Хтось завернув, а я відверну.

— Не допусти вас господи до сього, паничу! Як се можна! — сказав дід жахаючись... Не доведи вас господи! Щоб у вас, не до вас кажучи, тьфу, тьфу, тьфу! Руки вивернуло?.. Не доведи мати божа... Тут без ворожбита не можна...

— І знов ворожбита! — відповів Іван, махнувши рукою, і пішов мовчки.

Гребці садовились обідати, бз^ло їх душ, може, з сорок, більш жіноцтво; поміж чоловіками-кидалькиками манячили і сиві вуси, були й парубки.

— Помагай бог! День добрий... з суботою вас! — поздоровкалися ми до гребців.

— Дякуємо, і вас поздоровляємо.

— Хліб да сіль.

— Просимо з нами.

— Що там, Семене, у тебе в житі? — спитав Іван, обернувшись до високого, широкоплечого чоловіка літ зо сорок, з довгими чорними вусами, котрі лізли йому за пазуху, у розхристану сорочку. Семен підняв трохи бриля і почухав потилицю.

— А ви вже, діду, не втерпіли, розблаговістили! — промовив Семен докірливо, дивлячись на Трохима.— От язик, і на припоні його не вдержиш! Чому я не мішаюсь до вас і мовчу про тютюн?

— Про мій тютюн нічого сказати...— відповів дід токовому...

— Нічого! Лучче б ви мовчали, а то як скажу при людях...

— Говори! Говори! Ну говори! Що ти скажеш? Ну? — приставав дід.

— Годі вам! — озвався Іван.— Та завертка, чи що?

— Завертка! Завертка! Отеє нехай бог милує!.. Мати моя божа!.. Завертка! — загомоніли разом гребці з страхом...— Завертка! Се так!

— Треба, паничу,— озвався гуменний до Івана,— за ворожбитом посилать, або пропаде жито.

— Чого воно пропаде? — питає Іван.

— Звісно чого: прийдеться або одкосить на цілі гони, да тоді запалить те, де завертка, або так покинуть, бо з заверткою, доки вона нерозвернена, ніхто жать не піде.

— Авжеж! Авжеж, ніхто! — загомоніли гребці.

— Навряд, паничу, чи піде хто жать,— заговорив поважно сивоусий чоловік.— Се річ небезпечна! Як можна! Доки не розвернута завертка — жать не можна.

— Дак я її розверну,— каже Іван.

— Боронь вас боже! — скрикнули гребці.— Як се можна! — І пішли розказувати всякі пригоди про завертки: у тієї руку звело, у другої ручки вивернуло; таке несли, що аж бридко слухати.

— Кромі ворожбита, та ще й не всякого, а вмілого, що знає заговорить завертки, ніхто не може розвернути,— говорив поважно сивоусий чоловік.

— Отже, я розверну, хоч і не ворожбит! — озвався молодий парубіка.

— Ось ну, ну! Попробуй, чи не розверне у тебе очей або в'яз,— застрекотіли дівчата.

— Куди тобі, плювагому! Смоктав би свою носогрійку та не шився не в своє діло,— наставляв дід Трохим.

— Отже, розверну!

— Мовчи, заволоко! — строго озвався сивоусий.— Думає, блазня, що воно вже й теє... Думає, що коли за Десну волочився, дак вже й розуму набрався... Якраз!.. Чого не дала мама, не купиш і в пана... Розверну!.. Як зверне тобі набік в'язи, тоді знатимеш "розверну"...

— Чого ви, діду, сердитесь? Хіба я вас займаю?..

— Не серджусь, я правду кажу! Не лізь поперед батька... Хіба ми дурніші від тебе одного, чи що? Ми вік звікували, а в нього молоко на губах не обсохло, а він "роз-верну"... Ось я то не я... Тьфу! Блазень!..

— Блазень і єсть,— вмішалась одна підстаркувата молодиця,— а туди ж лізе!.. Яйця курку хочуть вчити... Не тобі старих людей учить, не тобі переучувать...

Трохи-потроху усі гребці накинулись на смілого парубіка: хто лаяв його, хто докоряв, а дівчата підняли його на глузи. І господи! Як вони його висміювали, чого-чого не вигадували, до чого його не рівняли! Парубіка не витерпів: взяв бриль і пішов геть собі...

— Тю! Тю! Тюкайте люде на новика, тюкайте!

— Тю! Тю!

— Бач який новик об'явився! Старе хоче ломать, а нове заводити! Не діждеш... руки короткі! — торохтіли молодиці.

— Без ворожбита, паничу, діло не обійдеться,— провадив сивоусий, — інакше ніхто не прийде до вас жать... Се таке вже діло, так заведено з дідів і прадідів.

— Я візьму женців з другого села,— каже Іван.

— Беріть, воля ваша; поки не знатимуть, то й прийдуть; а довідаються про завертку, дак тюпки назад побіжать... Згадаєте моє слово.

Гребці розкотились спочивати на валках свіжого пахучого сіна, а ми з Іваном і з гуменним пішли подивитися на завертку.

Так сказать, як добра жменя жита була перекручена. Гуменний показав, скільки доведеться покинуть або спалить на корені жита, коли не розвернуть завертки.

— Тут кіп на десять жита буде,— сказав Іван, обійшовши те місце, що обвів гуменний.

— Може, й більше набереться, жито густе,— відповів Семен.

— Так шкода ж! Мало хіба? Подумай сам, сто пудів жита пропаде...

— Велика шкода! Бодай йому кишки да ковбик перевернуло!.. Щоб його з круга-світа звернуло, хто отеє завернув!

— Мабуть, треба за ворожбитом? — сказав до мене Іван всміхаючись.

— Проти вітру піском не посиплеш. Очевидно, ліпше ради забобонів викинути одного карбованця, ніж п'ятдесят. Посилай за ворожбитом. Я зроду не бачив, як розкручують завертки, цікава річ...

Іван мовчав: видно було, що йому і жита жаль, і коритися забобонам прикро.

— Коли вже посилать, дак треба на ніч,— промовив Семен.— Дак, по-моєму, як повечоріє, нехай Кузьма бере безклубу да сурмачку, та парою і ще на ніч.

— От таке ловись! Тьфу!.. Вдоволяй забобони!.. Ой люде, люде!..— бурчав собі Іван.— Нехай їде! — відрізав він Семенові не то з серцем, не то з огидливістю.

Минув день. Ми лягли спать, дак сон наш не був здоровий. Моєму другові маячились крізь сон зеленуваті козявки да завертки в лситі, мене зворушувала темнота і забобони народа...

Півні заспівали раз да другий. На рундуці чуть було тяжкі кроки.

— Хто там? — питаюсь спросоння.

— Се я,— промовив Семен,— ворожбит відвернув завертку благополучно, треба б на могорич. У нього багато діла, не ,ждатиме дня: тепер і на нього жнива. Іван піднявся.

— Лучче,— каже,— ради забобонів викинути одного карбованця, ніж п'ятдесят.

---

1 Н і с Степан Данилович (1829—1900) — український етнограф і фольклорист, за професією лікар. Працюючи земським лікарем на Україні, в Росії та в Болгарії, зібрав багато пісень, приказок, прислів'їв, частина з яких була опублікована у різних періодичних виданнях та збірниках.